

**GEPOLITIKAI GONDOLKODÁS
A MAGYAR FÖLDRAJZBAN (1989-2014)**

Geopolitikai gondolkodás a magyar földrajzban (1989-2014)

Pap Norbert (szerk.)
Lektorálta: Reményi Péter

Mediterrán és Balkán Fórum 4. különszám

Főszerkesztő: M. Császár Zsuzsa
Főszerkesztő-helyettes: Kitanics Máté, Reményi Péter
Olvasó- és Lapszerkesztő: Szalai Gábor
Kiadja: PannonCastum Kft.
Szerkesztőség: 7635 Pécs, Csóka dűlő 19.
<http://www.mbforum.hu>
Mediterrán és Balkán Fórum 2015. évi első különszám

ISBN 978-615-5457-52-4

ISSN 1788-8026

Tördelés: IDResearch Kft. / Publikon Kiadó
Nyomdai munkálatok: Molnár Nyomda Kft.

© IDResearch Kft./Publikon Kiadó, 2015

© Dr. Pap Norbert, 2015

© PannonCastrum Kft.

A kötetben szereplő tanulmányok a „Magyarország és a 21. századi politikai világrend” című, Pallas Athéné Geopolitikai Alapítvány Publikációs és Kutatási Program által támogatott kutatás keretein belül készültek.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó

Pap Norbert: A magyar politikai földrajz legújabb korszaka (1989-2014)	5
1. FRISNYÁK SÁNDOR – KÓKAI SÁNDOR A honi történeti földrajz negyedszázados eredményei (1989-2014)	9
2. HARDI TAMÁS Határok és határtérségek kutatása Magyarországon a rendszerváltástól napjainkig	25
3. NAGY MIKLÓS MIHÁLY A magyar katonaföldrajz negyed évszázada (1989-2014)	45
4. TÁTRAI PATRIK Utak és értelmezések napjaink magyarországi etnikai földrajzi kutatásaiban	79
5. SÜLI-ZAKAR ISTVÁN A politikai földrajz oktatása a Debreceni Egyetemen	97
6. BÉKÉSI LÁSZLÓ A politikai földrajz Budapesten (1989-2014) – avagy egy melléküzemági termelés története	111
7. BALI LÓRÁNT A pécsi politikai földrajz	127

- SZŰCS A. et al. (szerk.) 2008: Bosznia-Hercegovina katonaföldrajzi atlasza. Magyar Honvédség Geoinformációs Szolgálat, Budapest, 67 p.
- SZŰCS G. 2014: Az Antarktisz-jelenség: együttműködés és vetélkedés a Föld déli pólusán. In: Honvédségi Szemle, 142. évfolyam, 5. szám, pp. 65-71.
- TAKÁCS GY. 2008: Woodward, R: Military Geographies. In: Földrajzi Értesítő, 57. évfolyam, 3-4. szám, pp. 492-497.
- TIETZE, W. 1968-1972: Westermann lexikon der Geographie. I-V. Georg Westermann Verlag, Braunschweig.
- TÓTH J. 2002: Általános társadalomföldrajz I-II. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- TÓTH S. 2013: A román földrajzi gondolat, Geopolitika, biztonság, földrajzoktatás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 254 p.
- TÓTH Z. 1917: Az államterület biztonsága. In: Földrajzi Közlemények, 45. évfolyam, 7-8. szám, pp. 311-361.
- TREMMEL Á. 1994: Magyar Honvédség Tóth Ágoston Térképészeti Intézet 1919-1994 [Második, javított kiadás]. MH Tóth Ágoston Térképészeti Intézet, Budapest, 113 p.
- UJHELYI P. 1908: Hadtörténelem és katonai földrajz. In: Magyar Katonai Közlöny, 1. évfolyam, 9. szám, pp. 1026-1046.
- VÉCSEY Ö. 1916: Románia háborúja a politikai földrajz megvilágításában. In: Katholikus Szemle, 30. évfolyam, 8. szám, pp. 817-826.
- VORKORI L. 2003: A földrajztudomány rendszertana. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 253 p.
- WEIBLI J. 2003: A katonaföldrajzi biztosítás múltja, jelene és jövője. In: WEIBLI J – LUSTÁK P. (szerk.): A térképészeti és katonaföldrajzi támogatás jelene és jövője. Magyar Honvédség Térképész Szolgálat, Budapest, pp. 211-235.
- WEIBLI J. – LUSTÁK P. (szerk.) 2003: A térképészeti és katonaföldrajzi támogatás jelene és jövője. Magyar Honvédség Térképész Szolgálat, Budapest, 272 p.
- WEIBLI J. – LUSTÁK P. (szerk.) 2004: A térképészeti és katonaföldrajzi támogatás a NATO térképészeti politikájának tükrében. Magyar Honvédség Térképész Szolgálat, Budapest, 191 p.
- ZOLTÁN Z. 1984: A dinamikus gazdaságföldrajz elmélete. Tankönyvkiadó, Budapest, 429 p.

FONTOLVA HALADÁS? A HAZAI ETNIKAI FÖLDRAJZ FEJLŐDÉSE A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁN

TÁTRAI PATRIK¹

ABSTRACT

The first studies in ethnic geography and ethnic mapping published in Hungary after World War 2 were carried out already thirty years ago by Károly Kocsis. The discipline's "golden ages" emerged just after the change of the regime, 25 years ago. On this occasion, the present paper introduces the main features of ethnic geography as a discipline. The study aims at presenting the political-historical context of the revival of researching the spatial aspects of the ethnicity in Hungary. The paper focuses on the definition, disciplinary position and research topics of ethnic geography. Revealing the different approaches, key concepts and methods is also the goal of this article. It also makes an attempt to present the main Hungarian schools, researchers and their research fields. Studying the aforementioned issues leads us to identify the break points which help to renew the discipline and join the international trends and other disciplines dealing with the issues of ethnicity.

Keywords: Hungary, ethnic geography, research paradigm, history of discipline

1. A HAZAI ETNIKAI FÖLDRAJZ TÖRTÉNETÉNEK ÁTTEKINTÉSE

A hazai etnikai földrajz második világháború utáni története az 1980-as évek elejétől datálódik. Megközelítés kérdése, hogy a tudományág megszületéséről vagy újjászületéséről beszélhetünk. Részben mindkettő igaz, hiszen a diszciplína egyrészt támaszkodik a két világháború közötti etnikai kutató-sok térszemléletére és módszertanára, illetve helyenként szemléletére is, másrészt természetesen új utakat, új módszereket is alkalmaz. Az mindenesetre biztos, hogy ezen a néven korábban nem létezett a tudományág.

¹ PhD, tudományos főmunkatárs, MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézet

Az etnikai földrajz 1980-as évekbeli megjelenése nem előzmények nélküli. Már az 1970-es években felbukkantak azok a munkák, amelyek a második világháború utáni hosszú hallgatást (az etnikai kérdések és a határon túli magyarok problematikájának tabusítása) követően az etnikai kérdések térbeliségével is foglalkoztak (KÓSA L. – FILEP A. 1975). A néprajztudomány mellett a történettudomány volt a másik diszciplína, ahol az etnikai kérdések és etnikai térképek – igaz többnyire történeti köntösbe bújtatva – ismét felbukkantak (MOLNÁR E. 1964). A késő kádár-kori enyhülést pedig jól jellemezte az addig elhallgatott kérdések fokozatos napvilágra kerülése. Ebből a folyamatból nem maradhatott ki az etnikai kérdések földrajzi szempontú vizsgálata sem.

A tudományág megjelenéséhez több tényező konstellációjára volt szükség. Ezek közül a legfontosabb, hogy a térség etnikai/nemzetiségi problémái szőnyeg alá söprésük ellenére még mindig éltek, sőt, újjáéledtek, ennek megfelelően a határon túli magyarok kérdése egyre fontosabbá vált. Utóbbi folyamat mögött Bárdi Nándor négy tényezőt azonosít. Egyrészt Románia különutas, erőteljesen nacionalista politikáját, amelyet – a szovjetek hallgatóságos beleegyezésével – lehetett bírálni, másrészt a magyar külpolitika fokozatosan megfogalmazta saját érdekeit, amelyek közül természetesen előkelő helyen állt a határon túli magyarok kérdése, harmadszorban fontos hatása volt a Kádár-korszak társadalmi átalakulásának, és azon belül pedig a demokratikus ellenzék megjelenésének, amely a határon túli magyarok kérdését emberi jogi problémaként kezelte, illetve a határon túli magyar elitek magyarországi felvilágosító és kapcsolatépítő tevékenységének (BÁRDI N. 2008).

A határon túli magyarok iránt megéledő érdeklődés azonban információhiányba ütközött, hiszen a korszakban gyakorlatilag csak becslések léteztek arról, hogy a szomszédos országokban mennyi magyar él, illetve hogy a területi elhelyezkedésük mennyiben változott a második világháború óta. Hiányoztak tehát a megbízható, részletes adatok, valamint az etnikai térképek is, amelyek a tudományos és közérdeklődést kielégíthették volna. A fentiek mellett fontos még megemlíteni, hogy az 1980-as évek végére, a Magyarországon még mindig jellemző kulturális nemzetfelfogás következtében, megjelentek a nemzetépítésnek azon jelei, amik aztán az 1990-es években felerősödtek, és amely által a térség a versengő nemzetépítések, nacionalizmusok és nemzetállamok otthona lett.

A rendszerváltás időszakában végképp felszabadultak az addig tabunak tekintett kérdések. Az érdeklődés még mindig főként a határon túli magyarokra irányult, de egyre jelentősebb volt a hazai nemzetiségekre, elsősorban a cigányságra vonatkozó szakmai érdeklődés is (hányan és hol vannak).² A hatá-

² A cigányságra vonatkozó országos adatgyűjtés már az 1980-as évek közepén megindult, de a részletes, társadalom-földrajzi szempontú publikációk, csak az 1990-es évek elején jelentek meg (Kocsis K. – Kovács Z. 1991).

ron túli magyarokkal kapcsolatban fontos tényező volt az egyre nagyobb felületű személyes kapcsolat is: ez nemcsak az anyaországiak utazásait jelentette, hanem a magyarok tömeges migrációját a szomszédos országokból, melyet etnikai konfliktusok (Ceașescu-féle falurombolási terv, marosvásárhelyi összetűzések), háborúk (Jugoszlávia dezintegrációját követő polgárháborúk), illetve a kilátástalan életkörülmények (Kárpátalján, Erdélyben) indukáltak. A fenti jelenségek mellett azonban fontos megemlíteni, hogy a hazai etnikai földrajzi kutatások reneszánszára jelentős hatást gyakoroltak a nemzetközi szinten is megéledő kutatások, hiszen világszerte jelentősen nőtt az érdeklődés a kérdés iránt, amelyben természetesen szerepet játszott a szocialista tömb lebomlása után felszínre kerülő etnikai problémák nyugati recepciója is.

Az 1990-es éveket egyértelműen az etnikai földrajz hazai „aranykorának” lehet nevezni, legalábbis abból a szempontból, hogy mind a nagyközönség, a közélet, mind a szakma felfokozott érdeklődéssel tekintett a témára. Ehhez hozzájárultak az olyan külső tényezők mint a szomszédságban zajló, etnikai alapú konfliktusként kezelt jugoszláv háborúk, továbbá az EU-csatlakozási folyamat, amelynek hatására megindult a – kisebbségi kérdésekben is megnyilvánuló – nyugati normarendszerhez való közelítés. Ebben az időszakban jelentek meg a diszciplínát legjobban reprezentáló, legkönnyebben „fogyasztható”, a nagyközönség és a politika számára is érthető termékei, az etnikai térképek (Kocsis K. 1992a; Sebők L. 1998). Tudományos szempontból vizsgálva mind a hazai etnikai földrajz, mind az etnikai térképezés átlépte az országhatárokat, bekapcsolódott a nemzetközi tudományosságba (Gešev, G. – Heuberger, V. – Kocsis, K. 1995; Kocsis K. 1994) sőt, nemzetközi – igaz, erőteljesen nacionalista alapú – vitákat is gerjesztett (Andronescu, Ș. C. 1992; Kocsis K. 1992b; Deică, P. 1998).

Az ezredforduló időszakában a helyzet jelentősen megváltozott, fogalmazhatunk úgy is, hogy az etnikai földrajzban bekövetkezett a nagy megtorpanás. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy az etnikai földrajz az ezredfordulóra már szinte mindent elmondott arról a két alapkérdésről (hol és mennyien), amiben az újítást hozta; továbbá a makroszintű etnikai folyamatok történeti dimenziója is, sokszor a középkorig visszanyúlóan feltárássra került. A „klasszikus” etnikai földrajz – ellentétben pl. a szociológiai vagy a néprajzi megközelítésekkel – nem tudott számottevő újdonságot mondani az etnikai kérdésekben, legfeljebb – sarkosan fogalmazva – kiegészítette térképeit és tanulmányait a legújabb népszámlálások adataival. A diszciplína „kimerülésének” jelei egyre nyilvánvalóbbá váltak: csökkent a nagyközönség érdeklődése a témakör iránt, habár a tudományág eredményeit a nacionalista diskurzus egyre jobban „hasznosította”. Ehhez kapcsolódóan egyre több oldalról érte kritika a tudományág, de főként az etnikai térképezés politikai befolyásoltságát (Aschauer W. 2009; Keményfi R. 2010a). Mindeközben a mikro- és mezoszintű etnikai

földrajzi kutatások disszeminációja mindvégig alacsony szintű maradt,³ és visszaesett a nem földrajzos szakmai közönség érdeklődése is a földrajzi megközelítések iránt. Ez részben arra is visszavezethető, hogy a hazai etnikai földrajz (azon belül pedig főleg a makroszintű megközelítés) vizsgálati területei távol estek a nemzetközi (nyugati) kutatásokétól.⁴ Mindezen hatásoknak mintegy következménye az etnikai földrajz megújulása lett: a 2000-es évektől egyre inkább jellemző a módszertani újítások, az új utak, illetve új vizsgálati területek keresése. A fentiek eredményeképpen, az elmúlt évtized folyamán szemtanúi lehetünk a hazai etnikai földrajz diverzifikálódásának.

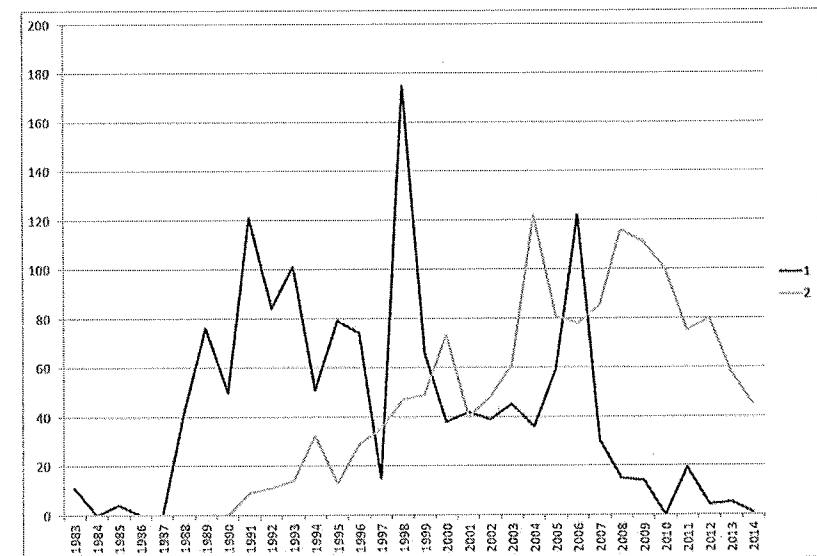
Az etnikai földrajz mint részdiszciplína jelentőségének és súlyának negyedszázados változásait egy meglehetősen egyszerű módszerrel is megpróbáljuk szemléltetni, nevezetesen az etnikai földrajz hazai megalapozója, és mai napig legismertebb képviselője, Kocsis Károly munkásságának, illetve a publikációira történő hivatkozások számának vizsgálatával. Bár e módszer nyilván nem reprezentálja az etnikai földrajz egészét, mégis jó képet ad a Kocsis Károly által fémjelzett irányzat és közvetve az egész hazai etnikai földrajz helyzetének változásáról. Az 1. ábrán Kocsis Károly MTMT-ben fellelhető hivatkozásainak

³ A felmerülő problémákat Farkas György fogalmazta meg plasztikusan, szubjektív szempontból, valamint a téma iránt érzett aggodalmainak és féltésének hangot adva: „A téma 'időszerűségét' illetően azonban, bevallom, bennem az utóbbi időkben sok-sok kétely merült fel. Igazából a hazai etnikai földrajzi kutatások sokat emlegetett 'nyolcvanas évek végi reneszánsza' után mintha az utóbbi években egyszerűen elenyészett volna a tágabb közéletnek – kilencvenes évek elején még sok jeltől tapasztalható – érdeklődése a témakör iránt. Természetesen az időszerűség fogalma nem pusztán a közérdeklődés feltételezett pillanatnyi állapotára és irányára vonatkozik, hiszen abban a csalóka és mulékony külső hatások befolyása kétségtelenül egyre jelentősebb, de egy-egy tudományos téma, probléma fontosságának megértésekor, s a felismert kérdések megválaszolásával foglalatostkodók szerepének megítélésakor időnként mégiscsak nagy súllyal esik a latba a 'köz véleménye' is. Napjaink adat- és ingerzuhatagában persze a közfigyelem elfordulását sem túl egyszerű dolog bizonyítani, s az is biztos, hogy a témát kutató nyilván csakis erősen elfoglalt lehet az adott ügy jelentőségének védelmében. De talán az elfogulatlan külső szemlélő is elismerheti, hogy a korábbi – akkortájt érhetően túlságosan is – felfokozott várakozásokhoz képest, a válaszok, amelyeket az etnikai földrajzi jellegű kutatások nyújtani képesnek bizonyultak – bár a téma feldolgozásának mélységét tekintve megalapozottnak, a felhasznált módszereket illetően korszerűnek minősíthetők –, mégsem váltak különösebben 'átütő erejűekké'. Legalábbis ami a [...] 'mezo- és mikroszintet' feltáró etnikai térszerkezeti kutatások gyakorlati hasznosíthatóságát illeti; személy szerint nem sok esetet tudok arra, hogy – példának okáért a határon túli magyar közösségekkel való 'hivatalos', tehát sok egyéb akadály és kényszerűen használt formáság mellett időnként még politikai vonatkozásokkal is sújtott kapcsolattartás során – azokat a közelmúltban célirányosan felhasználták, figyelembe vették volna. Ebben azonban bizonyosan az is közrejátszott, hogy [...] az etnikai földrajz rehabilitációja, az elejtett fonalak felvétele, majd a szükségszerű módszertani megújulás után, szoros összefüggésben a jelzett közhangulat-változással, az ezredfordulóra megtorpan; az azóta eltelt évek pedig egyszerűen nem kedveztek e problémakör kutatásának.” (FARKAS GY. 1999).

⁴ A hazai és nemzetközi kutatások összehasonlításáról részletesen ld. KŐSZEGI M. – BOTTLIK ZS. (2012) és TÁTRAI P. (2014).

száma látható egyrészt a hivatkozott munkák megjelenési időpontja, másrészt a hivatkozások időpontja szerint. Az ábráról jól leolvasható, hogy a tíz legtöbb hivatkozást gyűjtő munkájából kilencet 2000 előtt publikált. Fontos megemlíteni azt is, hogy a 2000 utáni munkásságából mindössze egy olyan kiadványt találunk, ami etnikai földrajzi témájú és 25 hivatkozásnál többet gyűjtött. Ez két dolgot jelent, egyrészt a kutatói életciklus változásait, amely nem tárgya jelen elemzésnek, másrészt azt, hogy az 1990-es évekhez képest a 2000-es években – a korábbiakhoz képest – ezen klasszikus etnikai földrajzi kutatási irányzat nem tudott új, érdemi tudást, információt nyújtani. A hivatkozások időpontját mutató görbéről az olvasható le, hogy a hivatkozások, nem meglepő módon, jelentős fáziskéséssel érkeznek, ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a 2000-es években többek által érzékelt megtorpanás szubjektív, a szakmai közönség Kocsis Károly munkásságát emelkedő mértékben hivatkozta az évtized végéig. Azt azonban itt is érdemes figyelembe venni, hogy míg az 1990-es években Magyarországon az etnikai témákra fókuszáló kutatók és – a potenciálisan Kocsis Károlyt hivatkozó – kutatások száma jóval alacsonyabb volt, napjainkra a tudományág humán háttere kiszélesedett, így jóval nagyobb a potenciálisan Kocsis Károlyt citáló kutatók száma (2. ábra), mindez rávilágít az etnikai földrajz említett diverzifikációjára is.

1. ábra: Kocsis Károly hivatkozásai 1983–2014

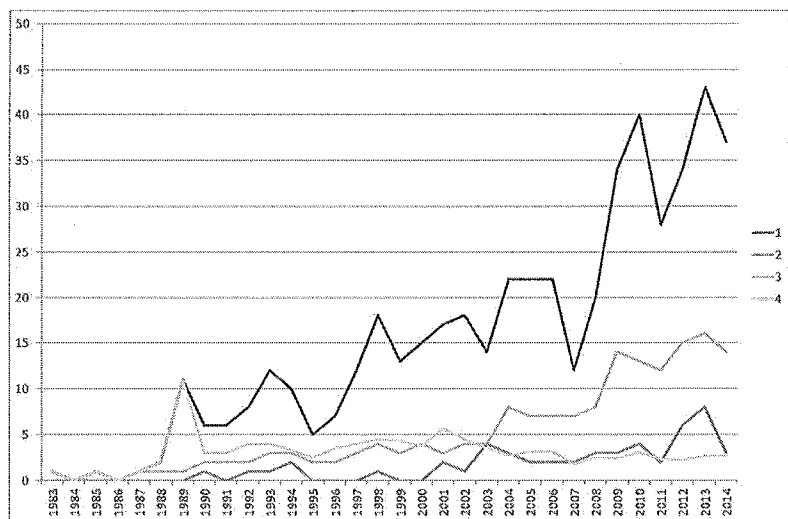
Forrás: MTMT adatai (2015. február 18-i állapot szerint) alapján a szerző saját szerk.

- 1= Hivatkozások száma a publikációk megjelenésének éve szerint;
2= Hivatkozások száma a hivatkozások megjelenésének éve szerint

Ha pedig nemcsak önmagában Kocsis Károly tevékenységét vizsgáljuk, hanem általában az etnikai földrajzosokét (ld. a későbbiekben, „*A hazai etnikai földrajz főbb irányzatai, műhelyei és kutatói*” című fejezetben említetteket), akkor kiválóan látszik:

- a tudományág kutatói háttérének kiszélesedése, és az egyre növekvő kutatói aktivitás, amely természetszerűleg magával hozta a kutatási témák diverzifikációját is;
- a tudományág meglehetősen alacsony, de valamelyest javuló nemzetközi beágyazottsága;
- valamint a 2000-es évek elejétől, az „aranykort” jellemző, viszonylag magas egy kutatóra jutó közleményszám lecsökkenése (2. ábra).

2. ábra: Az etnikai földrajz egyes tudományometriai mutatói 1983–2014

Forrás: MTMT adatai (2015. május 25-i állapot szerint) alapján a szerző saját szerk.
 1= Az etnikai földrajzos kutatók által publikált etnikai földrajzi címke alá besorolható közlemények összesített száma;
 2= Ebből idegen nyelvű folyóiratban megjelent munkák;
 3= Az adott évben etnikai földrajzi munkát publikáló kutatók száma;
 4= Egy kutatóra jutó közlemények száma

2. A HAZAI ETNIKAI FÖLDRAJZ DEFINÍCIÓJA, DISZCIPLINÁRIS HELYZETE

A történeti áttekintés után szükséges tisztázni azt is, hogy mi is pontosan az etnikai földrajz. A szakmai körökben eddig alapjaiban meg nem kérdőjelezett, és a felsőoktatási tankönyvekben szereplő definíció szerint – amelyet az 1990-es évek elején Kocsis Károly a szovjet Földrajzi enciklopédiai szótárból importált – az etnikai földrajz: „a világ, egyes országok, régiók etnikumainak (múltbéli és jelenlegi) térbeli eloszlásának sajátosságait (etnikai határaikat, dinamikáját, népességszámát stb.) kutatja. Szoros a kapcsolata a történeti földrajzzal és az etnikai demográfiával. Az etnikai közösségek és a földrajzi környezet közötti kapcsolatokat történelmi távlatban vizsgálja, rámutatva a természeti faktorok jelentős és a társadalmi-gazdasági viszonyok meghatározó szerepére.” (TRJOSNYIKOV, A. F. 1988. p. 351; KOC SIS K. 2002. p. 313). A definíciót vizsgálva négy sajátosságra figyelhetünk fel. Elsősorban arra, hogy a meghatározás az adott kor (és származási helyének) társadalmi-gazdasági viszonyait tükrözi (FARKAS Gy. 2006). Másodsorban a meghatározás rendkívül szűken értelmezi az etnikai földrajz vizsgálati körét (csak a „térbeli eloszlásának sajátosságait” tartja kutatatandónak). Szintén szembeötlő a definíció által képviselt makroperspektíva (amelyben a „világ, egyes országok, régiók” jelentik a vizsgálati szintet, tehát a települési és az alatti szint nem), illetve a testvértudományok szűkre szabott köre – utóbbiakat Kocsis Károly is kibővíti a néprajzzal, a demográfiával, a szociológiával, a politológiával és a történettudománnyal (Kocsis K. 2002).

A fenti definíció részleges újragondolása Farkas György nevéhez fűződik, aki közel két évtizeddel később – érezve a definíció nem kielégítő voltát – próbálta saját tapasztalatai alapján kiegészíteni a meghatározást. Definíciója nem szakad el teljesen a korábitól, ám lényegesen komplexebb annál: „[...] az etnikai földrajz általánosságban az egyes etnikumokat, népcsoportokat hivatott megjeleníteni a földrajzi térben. Az idesorolható kutatások földrajzi irányultságából következő sajátos célja pedig az elterjedést meghatározó ok-okozati viszonyok feltárása, illetve az elterjedés jellegének a leírása lehet.” (FARKAS Gy. 2006. p. 314). E definíció még mindig az etnikai földrajz „klasszikus” vonulatának (ld. később) táptalaján áll, azonban a korábinál sokkal átfogóbb meghatározás, amely megfelelő kiindulási alap lehet egy következő definícióhoz (ha egyáltalán szükséges bármilyen definíció).

Miután tisztáztuk, hogy hogyan is definiálták eddig hazánkban az etnikai földrajzot, érdemes pozícionálni a földrajztudományon belül. Magyarországon, a téma relatív fontos társadalmi súlya, valamint – a szomszéd országokhoz képest – jelentős kutatottsága okán az etnikai földrajzot a népesség-

földrajz aldiszciplínájaként (BAJMÓCY P. 2009; KŐSZEGI M. – BOTTLIK ZS. 2012), sőt, néha a társadalomföldrajzon belüli önálló diszciplínaként (KOC SIS K. 2002) szokták besorolni. A témát tehát, ahogy a trjosnyikovi definícióból is következik itthon alapvetően a népességföldrajz felől, a népességföldrajz eszközeivel közelítik meg. Azonban fontos megjegyezni, hogy mind az egyes hazai, mind a nyugati iskolák többsége a kérdést politikai földrajzi alapokról kiindulva vizsgálja. Ebből következően a nagyobb nemzetközi földrajzi konferenciákon az etnikai-nyelvi témájú szekciókat alapvetően a politikai földrajz kategóriájába sorolják.⁵

3. A HAZAI ETNIKAI FÖLDRAJZ FŐBB IRÁNYZATAI, MŰHELYEI ÉS KUTATÓI

A hazai etnikai földrajz elmúlt 25 évének vizsgálatánál alapvető kérdés, hogy kik és mivel foglalkoztak a tudományágon belül, valamint az, hogy ezen kutatások milyen irányzatokká, esetleg iskolákká szerveződtek. A következőkben tehát az egyes irányzatokat mutatjuk be, és ehhez kapcsoljuk majd az egyes műhelyekben dolgozó kutatókat és főbb kutatási területeiket. Előljáróban fontos megjegyezni, hogy az alábbi irányzatok természetesen nem választhatók el tisztán egymástól, a legtöbb kutatás, publikáció nem sorolható be csak és kizárólag egyik vagy másik kategóriába, illetve ezen irányzatok jól tükrözik a hazai etnikai földrajz fejlődéstörténetét.

A hazai etnikai földrajz 1980-as évekbeli kezdeteit, illetve az 1990-es éveket a már említett „klasszikus irányzat” dominálta, amely egybeforrta Kocsis Károly nevével. Ezen irányzat kutatási témái főként az etnikai statisztikai adatok térbeli vonatkozásait makroszinten elemzik, azaz a fent ismertetett meghatározások elsősorban a klasszikus irányzatot definiálják. E kutatások meghatározó eleme a történeti dimenzió, azaz a változások, az etnodemográfiai dinamika bemutatása. Az irányzat legismertebb „termékei”, amik a nagyközönséghez és a tágabb szakmához is a legkönnyebben eljutnak, sokszor önálló kiadványként megjelenve, az etnikai térképek, amelyek közül kiemelkedik a Kocsis Károlyhoz köthető kárpát-medencei etnikai térképsorozat, illetve ennek összefoglalásaként a Kárpát-Pannon-térséget egyben ábrázoló térképmű (KOC SIS K. – TÁTRAI P. 2012). Etnikai térképeket természetesen nem csak földrajzos szerzők alkottak, a 2000-es évektől többen is alkalmazták a részletes képet nyújtó, Kocsis által is preferált kördiagram-módszert, és jelentettek meg önálló etnikai térképeket (SEBŐK L. – GYURGYÍK L. 2003; SEBŐK L. – KISS T. 2004).

⁵ Erre jó példa az IGU 2014-es krakkói konferenciája, ahol az egyetlen kimondottan etnikai-nyelvi kérdésekre is fókuszáló szekció a politikai földrajz alá került besorolásra.

Az 1990-es évek közepén Keményfi Róbert révén jelent meg, majd az ezredforduló után jelen sorok írója is folytatta a mikroszintű etnikai kutatásokat. E vizsgálatok a statisztikai adatok által kirajzolt képet helyi terepmunka elvégzésével, a lokális etnikai folyamatok bemutatásával igyekeztek árnyalni (KEMÉNYFI R. 2010b), tehát a földrajz, a néprajz és a szociológia megközelítéseit is alkalmazzák. E munkák vizsgálati terepe általában a Kárpát-medence egyes etnikumú térségeire korlátozódik (KEMÉNYFI R. 1994; 1998; TÁTRAI P. 2010; 2013; BALIZS D. 2014).

Időrendi sorrendben a harmadik irányzat, amely Bottlik Zsolt és Farkas György nevéhez köthető, az ezredforduló környékén jelent meg. Ezen irányzat magára az etnikai térszerkezet, illetve a térszerkezet egyes elemeinek (pl. nyelvhatár) kutatására helyezi a hangsúlyt, főként matematikai–statisztikai módszerek, illetve a regionális tudomány eszközkészletének bevonásával (FARKAS GY. 2000; BOTTLIK ZS. 2001). Napjainkban e vonalat elsősorban az etnikai diverzitásra fókuszáló kutatások képviselik (LÉPHAFT, Á. – NÉMETH, Á. – REMÉNYI, P. 2014).

E három irányzat vizsgálati terepe főként a Kárpát-medence. A kutatások kezdetben inkább a határon túli magyar kisebbség viszonyainak feltárására irányultak, de a magyarországi helyzet (elsősorban a cigányság) bemutatása is hamar a kutatások célkitűzései közé került.

A fentiekhez hasonló, a kutatás célterületét illetően mégis valamelyest eltérő a regionális földrajzi alapokra építő irányzat, amelynek fő – de nem kizárólagos – terepe a Balkán etnikailag sokszínű terepe. Napjainkban főként Bottlik Zsolt és Kőszegi Margit képviseli ezt a vonalat. Ezen irányzat nemcsak a hol és a kik kérdésre keresi a választ, hanem összefüggéseket mutat be az etnicitás és az egyéb társadalmi jelenségek, problémák között mint például az előregedés vagy a regionális egyenlőtlenségek (BOTTLIK ZS. – GYURIS F. 2010; KŐSZEGI M. 2010). Hazai terepen elsősorban a cigányság és a regionális fejlettség, illetve a szociális mutatók (pl. foglalkoztatási és jövedelmi viszonyok) kapcsolatában születtek tanulmányok (PÁSZTOR I. Z. – PÉNZES J. 2012).

Külön irányzatként is besorolható, bár részben a regionális földrajzi irányzat egyik ágának tekinthető a politikai földrajzi irányzat. Ezen irányzat jellemzője, hogy a népességföldrajz helyett elsősorban a politikai földrajz felől vizsgálja az etnikai kérdéseket, továbbá hangsúlyos szerepet kapnak a matematikai–statisztikai módszerek. A kutatási fókusz főként az etnikai konfliktusok, az etnikai diverzitás, illetve a nemzetépítés összefüggéseire helyezi. Kárpát-medencei terepek (LÉPHAFT, Á. – NÉMETH, Á. – REMÉNYI, P. 2014; M. CSÁSZÁR, ZS. – MÉREI, A. 2012) mellett leginkább az etnikai konfliktuszonák: a Balkán (KOC SIS K. 1993; REMÉNYI P. 2014; VÉGH, A. 2012), a Baltikum (NÉMETH, Á. 2013), Ukrajna (KARÁCSONYI, D. et al 2014) és Ciprus (ERŐSS Á. 2010) áll az érdeklődés homlokterében.

Jól látható, hogy a fenti irányzatok többsége alapvetően statisztikai adatokra épít. Erre a gyakorlatra, valamint a két világháború közötti szemlélet és módszerek továbbélésére reagál a kritikai irányzat, amely az ezredforduló után jelent meg Keményfi Róbert révén. A kritikai irányzat több, problematikus pontra is reflektál, úgy mint az etnicitás és a tér viszonya, az etnikai adatok értelmezhetősége, az etnikai térképezés problematikái, az etnikai földrajz/térképezés és a politika kapcsolata, valamint a két világháború közötti szemlélet és a „veszteség-olvasat” megjelenése (KEMÉNYFI R. 2010b).

Részben a kritikai irányzat hatására, részben a klasszikus irányzat egyes területeinek a tanulmány első felében ismertetett „kimerülésével” egyre több kutató igyekszik a nemzetközi trendeket meghonosítani, például az asszimiláció (PFENING V. 2012) és a szegregáció (GYAPAY B. 2012) elméleti vizsgálatával, továbbá a szimbolikus geográfia különböző ágaival (ERŐSS, Á. 2014; ERŐSS, Á. – TÁTRAI, P. 2010; ILYÉS Z. 2010), illetve a turizmus és az etnicitás kapcsolatának kutatásával (HORVÁTH A. – MICHALKÓ G. 2014). Egyre fontosabbak az ezredfordulót követően felerősödő migráció hatásait vizsgáló tanulmányok, melyekre napjainkban már lényegében külön irányzatként tekinthetünk. E munkák között éppúgy találunk a migrációra fókuszáló tanulmányokat (KINCSES Á. – TÓTH G. 2010; KINCSES Á. 2011; VÁRADI M. M. – ERŐSS Á. 2013), mint az új bevándorló közösségek (pl. kínaiak) területi jellegzetességeit vizsgáló, alapvetően Budapestre koncentráló, a hagyományos etnikai földrajztól némileg eltérő módszereket alkalmazó kutatásokat (IRIMIÁS A. 2009; KŐSZEGI M. – PFENING V. 2010). A fentiek mellett az etnikai földrajz megújulásának igénye (és talán az útkeresés) is tükröződik egyre több tanulmányban, melyek az új elméleti alapok, új irányzatok szükségességére hívják fel a figyelmet (FARKAS GY. 2006; KŐSZEGI M. – BOTTLIK ZS. 2012; SZENTPÁLI Á. 2013; TÁTRAI P. 2014). Mindez jól illusztrálja, hogy az elmúlt évtizedben Magyarországon milyen sokszínű is lett az etnikai földrajz.

A fenti áttekintés már kirajzolja a fontosabb szakmai műhelyeket is, amelyeknek munkásságát szeretnénk a következőkben vázolni.⁶ A felsorolást az MTA CSFK Földrajztudományi Intézetével kezdjük, hiszen gyakorlatilag ez az intézmény bábáskodott az etnikai földrajz Kocsis Károly nevével fémjelzett újjászületésénél. Az intézet etnikai irányultságú kutatásai jelenleg Balizs Dániel, Erőss Ágnes, Kocsis Károly és Tátrai Patrik nevéhez köthetők. A kutatások meglehetősen széles spektrumot ölelnek fel, gyakorlatilag minden irányzat képviselteti magát kisebb-nagyobb mértékben.

⁶ A felsorolás természetesen nem lehet teljes, illetve egyes doktoranduszok, pályakezdő vagy -elhagyó kutatók esetében nem feltétlenül a jelenlegi affiliációt vesszük figyelembe, hanem a legutolsó munkahelyet.

A főváros másik jelentős földrajzi intézménye az ELTE-n található, ahol az érettebb generációból Bottlik Zsolt és Farkas György végzett kiemelkedő kutatásokat és hajtott végre jelentős módszertani újításokat, míg a fiatalok (Gyapay Borbála, Kőszegi Margit, Pfening Viola, Szentpáli Áron) elsősorban a nemzetközileg is számottevő témákban végeznek kutatásokat.

Szintén jelentős szerepe van a pécsi földrajzosoknak az etnikai földrajzban. Az 1990-es években még Aubert Antal írta az első etnikai földrajzi tanulmányokat, később azonban a politikai földrajzi megközelítés vált irányadóvá, a vizsgálati terepet pedig főként a Balkán jelenti. Napjainkban döntően ezt a vonalat képviseli Léphaft Áron, M. Császár Zsuzsa, Mérei András, Németh Ádám, Reményi Péter és Végh Andor is.

A Debreceni Egyetemen két irányvonalat kell megemlítenünk. Bár a Néprajzi Tanszék munkatársa, mégis meghatározó szerepe van a hazai etnikai földrajzban Keményfi Róbertnek, aki mind a mikroszintű kutatásokban, mind a kritikai irányzatban úttörő szerepet játszott. A Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszékhez köthető másik irányzat csak az elmúlt években jelent meg. Kutatásaik elsősorban a hazai cigányság viszonyait, térbeli jellemzőit igyekeznek feltárni. Itt elsősorban Pásztor István Zoltán, Pénzes János és az utóbbi időben Süli-Zakar István munkássága emelendő ki.

A Szegedi Egyetemen az etnikai földrajzi kutatások jelentősége napjainkra jelentősen csökkent. Míg korábban főként Bajmócy Péter révén fontos kutatások zajlottak, elsősorban matematikai–statisztikai módszerekkel, addig napjainkban Trombitás Tímea szociológiai megközelítésű kutatásait kell megemlíteni.

A fentiekén kívül természetesen találunk még intézményeket, ahol az etnikai földrajzhoz is köthető publikációk látnak napvilágot,⁷ de ezek műhelyként nem funkcionálnak.

Hasonlóképpen meg kell még említenünk a szomszédos országok magyar kutatóit, akik ilyen irányú tevékenységet is folytatnak. A határon túli magyar nyelvű tudományosságban az etnikai kérdéseket elsősorban nem földrajzi szemszögből vizsgálják. A jelentősebb műhelyekben (pl. a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet, a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet) a térbeliség bár megjelenik, de háttérbe szorul az egyéb megközelítésekkel szemben, míg a földrajzi kutatásokon belül az etnikai kérdések vizsgálata marginális. Ennek megfelelően etnikai földrajzi kutatásokkal csak elvétve, egy-egy publikáció erejéig találkozhatunk (pl. Ukrajna: MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2005; Románia: BENEDEK J. – NAGY E. 2004; Horvátország: BOGNÁR A. 1995).

⁷ Például Kókai Sándor és Molnár Judit munkáinak jelentős etnikai földrajzi aspektusai vannak.

4. ÖSSZEGZÉS

A hazai etnikai földrajzi kutatások – mondhatjuk talán – alapja a határon túli számottevő magyar kisebbségek jelenléte, illetve térségünk multietnikus jellege. Ez a kiindulási pont nem sokat változott a rendszerváltás óta eltelt időszakban. Ugyanakkor a kutatások mindig is erőteljes függvényei voltak a geopolitikai változásoknak, továbbá a magyar társadalom, illetve politika etnikai kérdésekhez való aktuális viszonyulásának.

A fenti elemzésnek talán az egyik legfontosabb tanulsága az, hogy az etnikai földrajz az útkeresés állapotában van, ahol a régi struktúrák bár még működnek, de egyre több kritika éri őket és tradicionális kutatási területei egyre inkább kimerülnek. És mivel a kezdetekben az etnikai földrajz gyakorlatilag egyet jelentett a klasszikus iránnyal, így – paradox módon – pont azon területek kerültek hullámvölgybe, amelyek meghozták a tudományág számára az ismertséget.

A tudományág szemszögéből erre az egyik választ a nemzetközi trendekhez való igazodás jelentheti; azonban jelenleg a hazai és a nemzetközi etnikai földrajzi kutatások még meglehetősen messze helyezkednek el egymástól. A szükségszerű megújulás részét képezi a tanulmányból is kirajzolódó diverzifikálódás: ma már etnikai földrajz alatt nem csak azt értjük, amit 20 éve; a kutatások rendkívül szerteágazók, módszertanilag változatosak, és megközelítésükben is gazdagodtak, hiszen például a népességföldrajz mellett egyre nagyobb szerepet kap a politikai földrajzi megközelítés. A hagyományos irányzatok mellett pedig egyre jelentősebbé válik a kritikai megközelítés, illetve a nemzetközileg is fontos témák meghonosítása, amely lehetőséget ad a nemzetközi vérkeringésbe való aktívabb bekapcsolódásra is.

Tanulmányunkban az etnikai földrajz aktuális helyzetét igyekeztünk bemutatni. Azonban ez az elemzés korántsem teljeskörű, mivel írásunkban alapvetően csak a földrajzosok (sőt, az etnikai földrajzosok) munkáira fókuszáltunk, holott a tudományágon kívüli kutatók tanulmányaiban is vannak még – az etnikai földrajz címke alá sorolható – releváns eredmények. Igaz ez annál is inkább, mivel a diszciplináris határok egyre inkább elmosódnak. Éppen ezért – meglátásunk szerint – az etnikai földrajz a jelenlegi trendeknek megfelelően közeledni fog a társadalomtudományokhoz, nem zárkozhat be saját diszciplináris kereteibe, ugyanakkor sajátosságait, fő értékeit, elsősorban a térszemléletét, érdemes megőriznie.

IRODALOM

- ANDRONESCU, Ș. C. 1992: Some remarks on the map „Language Distribution in Transylvania” within the Atlas of Eastern and Southeastern Europe. In: Österreichische Osthefte, 34. Jahrgang, 2. Heft, pp. 154–161.
- ASCHAUER, W. 2009: Etnikai térképezés és etnopolitika. Magyarország és a magyarok példája. In: Föld és Ember, 11. évfolyam, 1–2. szám, pp. 37–61.
- AUBERT A. 1994: Etnikai csoportok a helyi társadalomban. In: Földrajzi Közlemények, 118. évfolyam, 2. szám, pp. 131–144.
- BAJMÓCY P. 2009: Általános etnikai és vallásföldrajz. JATE Press, Szeged, 117 p.
- BALIZS D. 2014: Felsőőr átalakuló etnikai és vallási térszerkezete. In: Földrajzi Közlemények, 138. évfolyam, 4. szám, pp. 306–321.
- BÁRDI N. 2008: Magyarország és a határon túli magyarok (1948–1989). In: BÁRDI N. – FEDINEC Cs. – SZARKA L. (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó-MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, pp. 296–305.
- BENEDEK J. – NAGY E. 2004: Kolozs és Bihar megye etnikai térszerkezetének változása 1966–2002 között. In: Erdélyi Társadalom, 2. évfolyam, 2. szám, pp. 181–201.
- BOGNÁR A. 1995: Dél-Baranya népessége és etnikai összetételének változása. In: Földrajzi Közlemények, 119. évfolyam, 2. szám, pp. 137–154.
- BOTTLIK Zs. 2001: Statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei az etnikai földrajzi kutatásokban. Collegium Hungaricum, Wien.
- BOTTLIK, Zs. – GYURIS, F. 2010: The Connection Between the Muslim Population and Regional Disparities of Economic Development in the Balkan Region. In: Geographica Polonica, Volume 83, Issue 2, pp. 5–22.
- DEICĂ, P. 1998: On the „Ethnic map of Transylvania” by K. Kocsis. In: Revue Roumaine de Géographie, Volume 42, pp. 99–106.
- ERŐSS Á. 2010: Nemzeti szimbólumok, mint térfoglalási eszközök Cipruson. In: BAJMÓCY P. – JÓZSA K. (szerk.): Geográfus Doktoranduszok X. Országos Konferenciája, SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, pp. 1–15.
- ERŐSS, Á. 2014: Contested spaces. Ethnic visibility in the city of Oradea. In: CALCATINGE, A. (ed.): Critical spaces: contemporary perspectives in urban, spatial and landscape studies. LIT, Münster, pp. 69–87.
- ERŐSS, Á. – TÁTRAI, P. 2010: Ethnic features of symbolic appropriation of public space in changing geopolitical frames – the case of Oradea/Nagyvárad. In: Hungarian Geographical Bulletin, Volume 59, Issue 1, pp. 51–68.
- FARKAS Gy. 2000: A nemzetiségi megoszlás térszerkezete egyes lakosságú régiókban. „Nulladik” változat a nyelvhatárra – egy módszer próbája. In: Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2. évfolyam, 2. szám, pp. 109–124.

- FARKAS GY. 2006: Elméleti megfontolások az etnikai földrajz meghatározása kapcsán. In: BAKÓ B. – PAPP R. – SZARKA L. (szerk.): Mindennapi előítéletek. (Tér és terep, 5.), Balassi Kiadó, Budapest, pp. 310–324.
- FARKAS GY. 2009: Opponensi vélemény Tátrai Patrik: „Etnikai mezo- és mikroterek a történeti Szatmárban” című PhD-disszertációjáról. Kézirat.
- GEŠEV, G. – HEUBERGER, V. – KOCSIS, K. 1995: Etnische Struktur Südosteuropas um 1992. Atlas Ost- und Südosteuropa 2.7 – St. Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut, Wien.
- GYAPAY B. 2012: A városi szegregáció vizsgálatának elméleti kérdései. In: NEMES NAGY J. (szerk.): Tér folyamatok, tér kategóriák, térelemzés. ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest, pp. 175–186.
- HORVÁTH A. – MICHALKÓ G. 2014: Az etnicitás turizmusföldrajzi értelmezése: Erdélyi vonatkozások. In: Földrajzi Közlemények, 138. évfolyam, 2. szám, pp. 150–160.
- ILYÉS Z. 2010: Etnicitás és szimbolikus geográfia: A táj kisajátítása, különösen határvidékek, kontaktzónák esetén. In: FEISCHMIDT M. (szerk.): Etnicitás: különbségteremtő társadalom. Gondolat-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, pp. 114–125.
- IRIMIÁS A. 2009: Az új kínai migráció – a Budapesten élő kínai közösség. In: Statisztikai Szemle, 87. évfolyam, 7–8. szám, pp. 828–847.
- KARÁCSONYI, D. – KOCSIS, K. – KOVÁLY, K. – MOLNÁR, J. – PÓTI, L. 2014: East-West dichotomy and political conflict in Ukraine – Was Huntington right? In: Hungarian Geographical Bulletin, Volume 63, 2. Issue, pp. 99–134.
- KEMÉNYFI R. 1994: Etno-kulturgeográfiai vizsgálatok két magyar-román faluban. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen, 165 p.
- KEMÉNYFI R. 1998: A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen, 296 p.
- KEMÉNYFI, R. 2010a: Cartography as a Tool of Nation-building in Hungary and Means of Legitimizing Hungarian Ethnic Borders and Spaces. In: Hungarian Studies, Volume 24, 2. Issue, pp. 169–179.
- KEMÉNYFI R. 2010b: Földrajzi tér és etnicitás: a kritikai geográfia tanulságai. In: FEISCHMIDT M. (szerk.): Etnicitás: különbségteremtő társadalom. Gondolat-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, pp. 99–113.
- KINCSES Á. 2011: A Kárpát-medence országaiból Magyarországra történő vándorlások demográfiai és geográfiai vonatkozásai, 2001–2008. In: Demográfia, 53. évfolyam, 2–3. szám, pp. 205–233.
- KINCSES Á. – TÓTH G. 2010: Magyarországon élő külföldiek területi elhelyezkedése 2001 és 2008 között. In: Statisztikai Szemle, 88. évfolyam, 9. szám, pp. 951–966.

- KOCSIS K. (1992a): Közép- és Kelet-Európa etnikai-nyelvi térképe, 1980 (M=1:6.500.000). In: GLATZ F. (szerk.): A kisebbségi kérdés Közép-Európában tegnap és ma. Europa Institut-MTA Történettudományi Intézet, Budapest, p. 1.
- KOCSIS, K. 1992b: Reply to Mr. S.C. Andronescu. In: Österreichische Osthefte, Volume 34, Issue 2, pp. 162–165.
- KOCSIS K. 1993: Jugoszlávia – Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. Teleki László Alapítvány, Budapest, 60 p. + 1 térkép.
- KOCSIS, K. 1994: Contribution to the Background of the Ethnic Conflicts in the Carpathian Basin. In: GeoJournal, Volume 32, Issue 4, pp. 425–433.
- KOCSIS K. 2002: Etnikai földrajz. In: TÓTH J. (szerk.): Általános társadalomföldrajz. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, pp. 313–335.
- KOCSIS K. – KOVÁCS Z. 1991: A magyarországi cigányság társadalomföldrajza. In: UTASI Á. – MÉSZÁROS Á. (szerk.): Cigány lét. MTA Politikatudományi Intézet, Budapest, pp. 78–105.
- KOCSIS K. – TÁTRAI P. (szerk.) 2012: A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata – Changing Ethnic Patterns of the Carpatho-Pannonian Area. MTA CSFK FTI, Budapest, 27 p. + 10 térkép.
- KÓKAI S. 2009: A balkáni népcsoportok szerepe a Temesi-Bánság etnikai térszerkezetében (1718–2002). In: Balkán Füzetek, 1. szám, pp. 87–101.
- KÓSA L. – FILEP A. 1975: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 230 p.
- KŐSZEGI M. 2010: Az öregedő társadalom etnikai földrajzi jellegzetességei Bulgáriában a 21. század küszöbén. In: Földrajzi Közlemények, 134. évfolyam, 1. szám, pp. 15–31.
- KŐSZEGI M. – BOTTLIK Zs. 2012: Gondolatok a hazai etnikai földrajzi kutatások lehetséges nemzetközi kapcsolódásairól. In: NEMES NAGY J. (szerk.): Tér folyamatok, tér kategóriák, térelemzés. ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest, pp. 215–229.
- KŐSZEGI M. – PFENING V. 2010: Külföldiek Budapesten az ezredfordulón – a statisztikai adatok tükrében. In: BARTA GY. – KERESZTÉLY K. – SIPOS A. (szerk.): A világváros Budapest a két századfordulón. Napvilág Kiadó, Budapest, pp. 288–303.
- LÉPHAFT, Á. – NÉMETH, Á. – REMÉNYI, P. 2014: Ethnic diversity and polarization in Vojvodina. In: Hungarian Geographical Bulletin, Volume 63, Issue 2, pp. 135–157.
- M. CSÁSZÁR, Zs. – MÉREI, A. 2012: Ethnic-homogenization processes in the most developed region of Serbia, the multicultural Vojvodina. In: Historia Actual Online, Issue 27, pp. 117–128.

- MOLNÁR E. (szerk.) 1964: Magyarország története 2. Gondolat Kiadó, Budapest, 654 p.
- MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2005: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Beregszász, 115 p.
- MOLNÁR J. 2008: Cigányok és magyarok életminősége Észak-Cserehát 17 településén. In: Földrajzi Értesítő, 57. évfolyam, 3-4. szám, pp. 335-363.
- NÉMETH, Á. 2013: Ethnic diversity and its spatial change in Latvia, 1897-2011. In: Post-Soviet Affairs, Volume 29, Issue 5, pp. 404-438.
- PÁSZTORI Z. – PÉNZES J. 2012: Foglalkoztatási krízis és jövedelmi periferizálódás Északkelet-Magyarországon a roma népességi arányok tükrében. In: Területi Statisztika, 15. évfolyam, 4. szám, pp. 353-371.
- PFENING V. 2012: Asszimiláció vagy kirekesztettség? A bevándorlók beilleszkedését magyarázó modellek. In: BOTTLIK Zs. – CZIRFUSZ M. – GYAPAY B. – KÓSZEGI M. – PFENING V. (szerk.): Társadalomföldrajz – területfejlesztés – regionális tudomány. ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola, Budapest, pp. 11-27.
- REMÉNYI P. 2014: Etnikai változások a Nyugat-Balkánon 1991-2011. In: Mediterrán és Balkán Fórum, 8. évfolyam, 1. szám, pp. 2-12.
- SEBŐK L. 1998: Közép- és Délkelet-Európa nemzetiségi térképe 1989-1992 (M=1:2.000.000). Südost Institut – Teleki László Alapítvány – Institute for Central European Studies, Budapest – München.
- SEBŐK L. – GYURGYÍK L. 2003: Szlovákia etnikai térképe, 2001. (M=1:500.000). Liliium Aurum Könyvkiadó, Dunaszerdahely.
- SEBŐK L. – KISS T. 2004: Erdély nemzetiségei a 2002. évi népszámlálás végleges adatai alapján. (M=1:700.000). RMDSZ, Kolozsvár.
- SÜLI-ZAKAR I. 2013: A cigányság integrációjának szociálgeográfiai követelményei. In: Közép-Európai Közlemények, 6. évfolyam, 1-2. szám, pp. 150-167.
- SZENTPÁLI Á. 2013: Az etnikai földrajz egy narratívája és jövőbeli lehetőségei. In: BOTTLIK Zs. (szerk.): Önálló lépések a tudomány területén. ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola, Budapest, pp. 101-113.
- TÁTRAI P. 2010: Az etnikai térszerkezet változásai a történeti Szatmárban. MTA FKI, Budapest, 208 p.
- TÁTRAI P. 2013: Az etnikai viszonyok átalakulása a Zoborvidéken – két felmérés tükrében. In: FEDINEC Cs. – ILYÉS Z. – SIMON A. – VIZI B. (szerk.): A közép-európaiság dicsérete és kritikája. Kalligram Kiadó, Pozsony, pp. 538-556.
- TÁTRAI P. 2014: Utak és értelmezések napjaink magyarországi etnikai földrajzi kutatásaiban. In: Regio, 22. évfolyam, 2. szám, pp. 45-65.
- TRJOSNYIKOV, A. F. (szerk.) 1988: Geograficeszkij enciklopedyiceszkij szlovar. Moszkva, 431 p.

- TROMBITÁS T. 2013: Többségi nyelvű iskolaválasztás a vajdasági szórványban. In: Kisebbségkutatás, 22. évfolyam, 4. szám, pp. 87-97.
- VÁRADY M. M. – ERŐSS Á. 2013: „Kulturálisan vagyunk magyarok, mentalitásban szerbek vagyunk szerintem, igen”: Magyarországon élő vajdasági magyar migránsok és a jugóbuli. In: Tér és Társadalom, 27. évfolyam, 2. szám, pp. 55-76.
- VÉGH, A. 2012: Minorities, mother countries, majority on the western Balkans. In: Historia Actual Online, Issue 27, pp. 83-101.